دیمانەیەک لەتەک یورگن هابەرماس، ئەنجامدراوە لەلایەن مارکوس شڤێرینگ، لە فرانکفورتەر ڕوندشاو

یورگن هابەرماس پەیوەند بە کۆرۆناوە دەبێژێت: "هەرگیز هێندەی ئەمڕۆ زانینمان لەبارەی نەزانینی خۆمان نەبووە"

10.04.2020

کاوە جەلال لە ئەڵمانییەوە

یورگن هابەرماس 18 ژونیەی 1929 لە شاری دیوسلدۆرف هاتەتە ژیانەوە، لێ لە شاری گومەرسباخ پێگەیشتووە. ئەو فێرکار بوو لە زانستگەی فرانکفورت و ئەمڕۆ لە شتارنبەرگ دەژی. هابەرماس لەلایەنی خۆیەوە بەردەوامیی دا بە تیۆریی ڕەخنەیی مارکسیستی، لەوەی لە شێوەی تیۆریی دیسکورزدا ئەنجام دا کە کارەکی قۆناغچەکەر بوو و لەوەوە پاشان چووە نێو بناغەڕشتنەکی دەوڵەتی دەمەکراتییانەی یاساوە بە چۆنەتییەکی تایبەتییەوە.
نووسینەکەی یورگن هابەرماس بە ناونیشانی "هەروەها مێژوویەکی فەلسەفەش" پایزی ڕابوردوو بڵاوکراوەیەوە. ئەو لە دوو بەرگدا مێژووی فەلسەفەی خۆرئاوایی وەک ڕێگەیەک لە باوەڕەوە ڕووەو زانین دادەڕێژێت. ناونیشانی بەندی یەکەم بریتییە لە "پەیوەندیی خۆرئاواییانەی باوەڕ و زانین"، بەرگی دووەمیش ئەم ناونیشانەی هەڵگرتووە: "ئازادیی ئاوەزمەندانە. شوێنەوارەکانی دیسکورزی باوەڕ و زانین".

- **پرۆفیسۆر هابەرماس، ئایا بەڕێزتان وەک کەس چۆن لەم تەنگژەیەی کۆرۆنادا دەژین، ئایا چۆن ئەزموونی دەکەن؟**

هابەرماس: من تەنیا دەتوانم ئەوە ببێژم کە لەم چەند ڕۆژەی ڕابوردوودا بە هۆشمدا هات. بەردەوام نایەقینیی گەورەتر بەرەکی کۆمەڵگە ئاڵۆزەکانمان دەگرن، لە ئەم کۆمەڵگانە بە شێوەی خۆماڵی (لۆکاڵ)، هەروەها بە کاتی جیاواز لە یەکدی، بەرەو ڕووی تەنگژەکان دەبنەوە، ئەوجا پسپۆرانی تایبەتکراو کەم یان زۆر لەنێو ئەم یان ئەو کەرتەسیستەمی کۆمەڵگەدا کار لە تەنگژە سەرهەڵداوەکاندا

دەکەن، لە هەنووکەدا بەرانبەر ئەو خەماڵەتی و ناهاوکاتییەی بەرەنگاربوونەوەی نایەقینیی لەڕەبوونی (وجودی) مرۆڤ بە شێوەی گلۆباڵ و هاوکاتی بەباودەبێتەوە، ئەوە تەنانەت لەناو سەری تاکەکەسەکاندا کە لەناو تۆڕی میدیاییدا پێکەوە گرێدراون.
هەموو تاکەکەسێک پەیوەند بە ڕیسکەکانەوە ڕۆشنایی پێدەدرێت، ئاخر بە ئەوەی بەرهەڵستیی پاندەمییەکە بکرێت، ئەوا خۆدابەڕینی تاکەکەس بە خاتری سیستەمی تەندروستی کە ئەمڕۆ بەئەندازە خواستی لەسەرە، گرنگترین ڤاریابلە (گۆڕاوە / متغیر). جگە لەوە نایەقینییەکە تەنیا پەیوەند نییە بە زاڵبوونەوە بەسەر مەترسییە پەتاییەکاندا، بەڵکو هەروەها پەیوەندە بە سەرەنجامە پێشبینینەکراوە ئابووری و کۆمەڵایەتییەکانەوە. لەم ڕووەوە (هەنووکە تەنیا دەتوانین ئەوەندە بزانین) ڕەوشی ڤایرۆسەکەی لەدەربچێت، هیچ پسپۆڕێک نییە بتوانێت ئەم سەرەنجامانە بخەمڵێنێت. پسپۆڕەکانی بواری ئابووریناسی و سۆسیالناسی باش دەکەن خۆیان لە پێشبینیکردنی هەڵەشە بەدووربگرن. ئاخر هەنووکە دەتوانین بەبێژین کە هەرگیز هەندەی ئەمڕۆ زانینمان لەبارەی نەزانینی خۆمان و هەروەها لەبارەی ناچاری بە نواندنی کردار و بە ژیانی نایەقین نەبووە.

- **وا خۆریکە کتێبە نوێکەتان بە ناونیشانی "هەروەها مێژوویەکی فەلسەفەش" لە چاپی سێیەمیدا بەباودەبێتەوە. لە بابەتەکەی بەڕێزتان (پەیوەندیی باوەڕ و زانین لە دابی هزریی خۆرئاواییدا) زۆر ئاڵۆزە. ئایا چاوەڕانی ئەم سەرکەوتنە بەرچاوەی بەرهەمەکەی خۆتان کردبوو؟**

هابەرماس: کاتێک مرۆ کتێبێکی بەم چەشنە دەنووسێت، بیر لە مەسەلەی ئەوها ناکاتەوە. مرۆ تەنیا لەوە دەترسێت کە لەو کارەیدا بکەوێتە هەڵەوە. ئاخر مرۆ لە هەر بەشێکی نووسینەکەیدا بیر لە بەربەژیی ئەو پسپۆڕانە دەکاتەوە کە شارەزاییان لە وردەلایەنی بابەتەکەدا زیاترە.

- **من خۆم تایبەتمەندییەکی فێرکارییانە (دیداکتیک) لە نووسینەکەتاندا سەرنجی ڕاکێشام، واتا: چەندپاتکردنەوە، ئاوڕدانەوە لە ڕابوردوو، پوختەسازیی دوورکەوتەوە لە بابەت، سەرجەمی نووسینەکەیان بونیادناوە و لە خوێندنەوەدا ڕۆڵێک بە پشوودان دەگێڕن. ئەوها دەنوێنێت کە بەڕێزتان بییەوێت ڕێ بە نەشارەزایان خۆش بکات بەنێو ناو بابەتەکەوە.**

هابەرماس: تا ئێستا خوێنەرانی کتێبەکانم بریتی بوون لە زەمیلە

ئەکادیمیەکانم و فەرخوازانی زانستگەیی بەشە زانستییە جیاوازەکان، یان بە تایبەتی لەنێو مامۆستایاندا بوون کە هەندێکیان وانەی ئێتیک (ئەخلاقناسی) و سۆسیۆلۆژیان گۆتەتەوە. لە ئەم جارە لە ماوەی یەکەم مانگەکانی دوای بڵاوبوونەوەی کتێبەکەدا، لەنێو دەنگدانەوەی نامەکاندا کە بۆم دەنێرران، جمهورێکی تەواو جیاوازی خوێنەرم پێگەیشت – ئەو کەسانە کە گرنگی بە بابەتی باوەڕ و زانین دەدەن، لە هەروەها لە نێویاندا کەسانی بەگشتی هزریو و گەڕاو بەدووی ڕێنوماییدا هەبوون، وەک پزیشکان، کارگێڕان، پارێزەران و هتد. وا دیارە کە ئەوان کەمێک متمانە بە فەلسەفە دەکەن کە بتوانێت کاری گومانهەڵنەگرتوو ئەنجام بدات. ئەمەش دڵخۆشم دەکات، چونکە پسپۆڕیی باڵا، کە بەتایبەتی زیان بە دیدی فەیلەسوف و خودی بەشی فەلسەفە دەگەیەنێت، یەکێک بوو لە وروژێنەکانی ئەو پرۆژەیەم.

- **وشەی “هەروەها …” لە ناونیشانی کتێبەکەتاندا، کە لە بنەڕەتدا دەگەڕێتەوە بۆ هێردەر، سەرم لە تێکدەدات …**

هابەرماس: وشەی “هەروەها” لە ناونیشانەکەدا خوێنەر لەوە بەئاگادەهێنێت کە ئەو کارە ڕاڤەکردنەکی نوێی مێژووی فەلسەفەیە لەپاڵ ڕاڤەکردنانی دیکەی شیاودا. ئەم ژستە بێفیزە گەڤی خوێنەر دەکات کە نەکەوێتە هەڵەوە و وا باوەڕبکات کە گۆیا مێژوویەکی فراوان داڕێژراو و تەنانەت کۆتاییپێهێنراوی فەلسەفەی بەدەستەوە گرتووە. من خۆم لەسەر هێڵی ڕاڤەکردن (ئینتەرپرێتاسیۆن) دەڕۆم، بەگوێرەی ئەم شێوە هزرینەش دەتوانین لە مێژووی فەلسەفە وەک پرۆسەیەکی فێربوون تێبگەین، گەر هاتوو تێگەیشتنەکی تایبەتی هزرینی پاش-مێتافیزیکی وەک شێوەی تێڕوانین دابین بکەین. هیچ نووسەرێک ناتوانێت خۆی لە شێوە تێڕوانینەکی دیاریکراو بەدووربگرێت، لێرەشدا ئاشکرایە کە هەمیشە لەم شێوە تێڕوانینەدا بڕێک لە باوەڕی تیۆریانەی خودی نووسەرەکە وێنەدەداتەوە. ئەمە لە خۆیدا نیشانەی ئاگاییەکی فاللیبیلیستییە، لە ئەم جۆرە ئاگاییە هێشتا هەر بە هیچ شێوەیەک ڕێژەیەتی نادات بەو داواکارییە بەرزکراوەیەم کە گۆزارەکانم / دەربڕینەکانم کرۆکێکی ڕاستییان لەخۆگرتووە.

- **وشەی “هەروەها” لە ناونیشانەکەدا ئەو پرسیارە دەهێنێتە پێشەوە کە داخە مێژووی فەلسەفە و بابەتی باوەڕ / زانین چە پەیوەندییەکیان بە یەکدییەوە هەبێت. لە من وای بۆ دەچم کە ئەو پەیوەندییەی نێوانیان بەدەر نییە لە پێکەوەنەگونجاوی.**

هابەرماس: من وەك فەیلەسوف گرنگی بەو پرسیارە دەدەم كە داخۆ ئەمە چی لە دیسكورزی باوەڕ و زانینەوە فێرببین، لە بەم هۆیەوە كێشەی پەیوەندییەكەی نێوان ئەخلاق و نەریت، كە لە نێوان كانت و هێگلدا هەبوو و بەهەڵواسراوی مابوویەوە، لێرەدا بەتایبەتی كاری تێدا دەكرێت، ئاخر ئەمە كێشەیەك بوو كە هاوكات لە وەرگرتنی ناوكە هەمەكییەكەی ئێتیكەی (ئەخلاقناسیی) خۆشەویستیی كریستیانییەوە كەوتەوە، كە بەگومان وەرگرتەكەی هاوكات بەجیهانیكەر (سێكولاریزەكەر) و توندڕەوكەر بوو. بابەتەكەی من ئەوەیە كە ناوەڕۆكە نێوەندییەكانی نووسراوە كۆنینە ئایینییەكان تێگەیانە تەرجومە بكەم – كەواتە مەسەلەكە بریتییە لە وەرگرتنی پاش-مێتافیزیكییانەی ئەو ئیدەیە كە بەو پێیە سەرجەمی ئیمانداران كۆمونەیەكی گشتگیر و خوشكبرایانە پێكدەهێنن و هەر ئەندامێكی شایانی ئەوەیە مامەڵەیەكی دادپەروەرانەی لەتەكدا بكرێت، ئەوە بەگومان بە ڕەچاوكردنی كەسێتیی تایبەت و لە دەرەوە نوێنەرایەتینەكراوی خودی ئەو. ئەم هاومافییەی هەر تاكەكەسێك بابەتێكی بێبایەخ نییە و ئەمڕۆ هەروەها لەم تەنگژەیەی كۆرۆنادا دەیبینین.

▪ ئەمە تا چ ڕادەیەك؟

هابەرماس: لە ڕەوتی تا ئێستاكەی ئەم تەنگژەیەدا توانیومانە و دەتوانین لە هەندێك وڵات سیاسەتمەداران ببینین كە بەهۆی دوودڵییانەوە دواكەوتن ستراتیژییەكەیان لەو بنەمایەوە ئاڕاستبدەن، كە دەبێت بەڕەهایی فەزل بدرێت بە تەقەلای دەوڵەت بۆ ڕزگاركردنی هەر تاكە ژیانێك لە پێش حسابكاریی سوودگەرایانەی تێچوونە (خەرجییە) نەخوازراوە ئابوورییەكانەوە كە دەشێت لەو ئامانجەی ڕزگاركردنی ژیانەوە وەك سەرەنجام بكەوێتەوە. گەر دەوڵەت لە پێناوی ئەوەدا پێتاكەی ڕانەگرتایە، تاكو ئیدی بەخێرایی بگات بە پاراستنێكی سەروزیادی سەرجەم دانیشتوان، ئەوسا دەوڵەت دەبوو بەناچاری حساب بۆ تێكشكانی پێشبینیكراوی سیستەمی تەندروستیش بكات، بەمەش دەبوو پەسندكەرانە حساب بۆ مردنی تا ڕادەیەك زۆری دانیشتوان بكات. "مێژووی فەلسەفە"كەی من هەروەها ڕۆشنایی دەخاتە سەر پاشخانی فەلسەفەی- ئەخلاقیانەی ستراتیژییە هەنووكەییەكانی مامەڵەكردن لەتەك ئەم جۆرە تەنگژانەدا.

▪ وا دیارە كە تووڵەڕێی گەڕانی فەلسەفەی خۆرئاوایی لای بەڕێزتان سەرباری هەموو پچڕان و دەستپێكە نوێكان هێشتا هەر تا ڕادەیەك ڕێكەوتییانە ئاڕاستبگرێت. ئایا ئەم

ڕێکڕەوتییە بەو ڕێیەوە بەدەستناهێنرێت ک□ م□ر□ق د□بێت بە ناچاری لە پێناوی ئەو مەبەستەدا زیانی دی لە ئەستۆ بگرێت؟

هابەرماس: مێژووی نەریتییانەی فەلسەفە بەبێ وشە سەرلێتێکدەرەکەی "هەروەها" تەقەلا بۆ تێکڕایی دەدات، کە وەک گۆتمان هەرگیز هیچ تاکە نووسەرێک ناتوانێت بە تەنیا ئەنجامی بدات. بێگومان داواکارییەکە بۆ گەڕان بەدووی "پرۆسەی فێربوون"دا وای پێشاندەدات کە هەروەک مەسەلەکە لێرەدا بریتی بێت لە مێژوویی□کی زانستەکان، کەواتە شێوەیەکی تێڕوانین بێت کە لەم پەیوەندییەدا بە هیچ شێوەیەک باو نییە. ئاخر ئەم شێوە تێڕوانینە لە لایەک سەرپێچیی ئەو بڕوا پلاتۆنییە دەکات کە وایدادەنێت هەموو فەیلەسوفە مەزنەکان هەمیشە بە شێوازی جیای خۆیان لە هەمان مەسەلە دەهزرێن، لە لایەکی دیکەش سەرپێچیی ئەو بێبڕواییە (گۆماندارییە) دەکات کە ئەمڕۆ بەرانبەر هەر تێگەیەکی پێشکەوتن لەگۆڕێیە و بووە بە باو، هەروەها لەوە دەچێت مێژوویییانە ڕوونکرابێتەوە. ئەوەی ڕاستی بێت، منیش نامەوێت نوێنەرایەتیی هزرێکی مێژوویی-فەلسەفەییانەی پێشکەوتن بکەم. ئەوجا گەر ئێمە "فێربوون" وەک ڕێنوما لە واتای توولەڕێی چارەسەری کێشەدا، کەواتە تولەڕێی بەردەوامیخەرەوەدا هەڵبب□ژ□رین، ئەوا ئەم کارە واتایەکی ئەوتۆ ناگەیەنێت کە گۆیا ئێمە تێلیل□ژییەک دەدەینە ژێر مێژووی فەلسەفە. هیچ تێلۆسێک (دوایەمین مەبەستێک) نییە کە مرۆ بتوانێت بە "ڕوانین / نەزرە لە هیچکوێ" بیناسێتەوە، بەڵکو تەنیا ئەم ڕوانینەی "ئێمە" هەیە، ئەوە بێگومان بەرەو پاش لەسەر توولەڕێی هۆکارگەلی جیاواز کە کەم یان زۆر باشن، هەروەها لێوەیان چارەسەرە کاتییەکان ی جۆرێکی تایبەتیی کێشە بەدووی یەکدا دێن، لێرەشدا گومانی تێدا نییە کە ئەو چارەسەرە کاتییانە بەردەوام لە ڕەوتی مێژوودا بەتەحەداوە داواکراون.

• لێ ئایا کتێبەکەی بەڕێزتان ئەو پرسیارە ناهێنێتە پێشەوە کە داخۆ لە هزرینی فەلسەفەییدا "پێشکەوتن"ێک هەبێت، یان بەسانایی بپرسین: ئایا کانت "باشتر"ە لە ئەڕیستۆتێلیس؟

هابەرماس: بێگومان باشتر نییە، بە هەمان شێوەی چەند کەم ئاینشتاین لە نیوتن "باشتر" بوو. مەبەستی من ئەوە نییە کە جیاوازییە گرنگەکان لە نێوان هزرینی فەلسەفەیی و زانستیدا بکوژێنمەوە، من هەروەها نامەوێت لە هەمان واتادا لە "پێشکەوتن" بدوێم. لای هەر یەکەیان دەستپێکی تیۆریانە و پارادیگمەکان بە شێوازی جیا "کۆن دەبن". لێ ئەو فەیلەسوفە ناوبراوانە لەو ڕووەوە بوون بە پێشەنگ، کە ئەوان کە لە سەردەمی خۆیاندا و لە ڕۆشنایی

هەر پرسیارکردنێکی هەنووکەییەوە، هەروەها پەیوەند بەو زانیاری و هۆکارانەوە کە ئەو دەمە لە بەردەستدا هەبوون، چارەسەریان کردوون. ئەوان تێڕوانینی ئەوتۆیان داڕماندووە کە تا سەردەمی ئەوان چواندیان هەبووە. ئەوان هەروەها بوون بە هزرقانی کلاسیکی، لێرەشدا کلاسیکی ئەم واتایە دەگەیەنێت: ئەوان تا ئەمڕۆ دەتوانن لەگەڵمان بئاخڤێن. جگە لەوە تەنانەت تیۆریی مۆدێرنی زانست خۆی بە تێڕوانینەکانی نێو “دووەم ش□ر□ڤەی” (Analytica posteriora)ی ئەڕیستۆتێلیسەوە گریدەدات، یان ئێتیکی مۆدێرن خۆی بە ت□گ□□کانی کانتەوە لەمەڕ ئۆتۆنۆمی و دادپەروەری گرێدەدات – جا گەرچی ئەو کارە لە میانەی ئەو زمانە تیۆریانەدا دەکەن کە گۆڕانیان بەسەردا هاتووە.

- **من لای بەڕێزتان هەست بەوە دەکەم – من بەکاتی وای بۆ ناچم – کە بەڕێزتان هاوس□□زییەکی زۆرتان بۆ بەدیهێنانە فەلسەفەییەکانی چەرخی نێڤینی کریستیانی هەیە. ئایا تۆ بڵێیت ئەم هاوسۆزییە سەرەنجامی پرۆسەیەکی فێربوون بێت کە بۆ خودی بەڕێزیشتان لەناکاو بووبێت؟**

هابەرماس: من ماوەیەکی زۆر لەمەوبەر، لە دوایەمین موحازەرەمدا پێش خانەنشینبوونم، خۆمم بە تۆماسی ئەکوینییەوە خەریککرد. من ئەو دەمە سەرسام بووم بە هێزی بنیاتنەر و بە پڕییە ناخەکییەکەی ئەم سیستەمە مەزنە. ئەوجا خوێندنەوەی دەن سکۆتوس و ویلیەم ئۆف ئۆکهام بە هەمان شێوە کاری تێکردم. بەڵێ ئەمانە پێکڕا پر□س□□گ□لی فێربوونن کە من درەنگتر ڕووم تێکردوون. گەر هەڵە نەبم، من بەم پرۆسانەی فێربوون خۆم تێهەڵکێشی ئاڕاستەیەکی توێژینەوە دەکەم کە دەمێکە لەگۆڕێیە، مەبەستم لە نرخاندنەوەی سەرلەنوێی چەرخی نێڤینی باڵایە، کە پتر لە مۆدێرنە نزیککەوتۆتەوە.

- **سەرەڕای ئەوە من لەسەر ئەو پرسیارە، کە داخۆ چە کەسێتییەکی مێژووی فەلسەفە لە نووسینەکەتاندا بە بەهێزترین شێوە ل□ تەک خودی بەڕێزتان□دا ی□کبگ□ر□تەوە، وەڵام دەدەمەوە کە ئەو کەسێتیی□ س□پینۆزایە. لەو بەشەدا کە ل□ ب□ار□ی س□پینۆزا نووسیوتانە، هەندێک باسی تێدایە کە دەتوانم خۆبەخۆ لەکاتی خوێندنەوەیاندا یەکسەر ببێژم، ئەها، هابەرماس لەوێدا وەسفی خۆی دەکات.**

هابەرمەس: ئەمە بۆ من کەمێک سەرسامکەرە. لێ ڕاڤەکارێک دەتوانێت لە نووسەرێک باشتر تێبگات وەک نووسەرەکە لە خۆی. من تازە بە تازە

لە خوێندنەوەی سپینۆزادا لە مەسەلەیەک تێگەیشتووم. لە پاشخانی مێژووی مارانۆکانەوە (ئەو جولەکە ئیسپانییە چەوساوانە کە لەژێر زەبری پاشای ئیسپانیادا تەنیا بەڕواڵەت وازیان لە ئایینی خۆیان هێنابوو و ئیمانی کاتۆلیکییان وەرگرتبوو) تێگەیشتم کە بۆچی سپینۆزا لە نێو خانەوادە بۆرژوازییە ئەڵمانی-جولەکەییەکانی زۆر هزرڤانی سەدەی بیستەمدا نزیکەی ڕێزلێنانێکی زۆرتری لە کانت پێبڕابوو. لیۆ شتراوس لە ڕێبەریدا بە وەرگێڕانی ئینگلیزیی کتێبەکەی لەسەر سپینۆزا باس لەوە دەکات کە سپینۆزا ئەو گومڕا و ئاتەئیستە (مولحیدە) نەبوو کە بەهۆیەوە لە سەردەمی خۆیدا ڕاودەنرا، بەڵکو ڕۆشناییدەرێکی سەرڕاست بوو، ئەوجا گەر بە ئەو هەی لەبار هەبووایە، ئەوسا لەوەدا نکۆڵیی لە گەوهەری ڕەچەڵەکی ئایینیی خۆی نەدەکرد، بەڵکو – بە زمانی هێگل ببێژین – ئەو ڕەچەڵەکەی خۆی تێکهەڵکێشەرانە “هەڵدەگرت” (aufheben) بۆ سەر ئاستێکی باڵاتر. من بەڕاستی هاوسۆزیم بۆ ئەوە هەیە. گەر لە ڕووی مێژووی نواندنی کاریگەرییەوە بڕوانین، دەبینین کە هزری سپینۆزا بەتایبەتی بەهۆی فەلسەفەی سروشتی شێلینگ ی گەنجەوە چووە نێو سەرەتاکانی بزاوتە تیۆرییە مەزنەکەی ئیدیالیزمی ئەڵمانییەوە.

- **لە بنەڕەتدا نیتچە لە کۆنتێکستی تیۆلۆژییانەی “خودا مردووە”دا زۆر نایاب بە بابەتە نێوەندییەکەی “باوەڕ و زانین” دەگونجا، کەچی بەڕێزتان بەتایبەتی ڕەچاوی نیتچەتان نەکردووە. بۆچی؟**

هابەرماس: هەموو هەرزەکارێک کە ئامادەیی بۆ ئەدەب تێدا بێت، جارێک بە دەنگی بڵند نیتچەکەی خۆی خوێندۆتەوە. منیش هەروەها. لە نیتچە کە گۆتەی “ویست بۆ دەسەڵات”ەکەی لە سەردەمی نازییەکاندا سۆسیال-داروینییانە ڕاڤەکرابوو و هاوکات وەک فەیلەسوفی دەوڵەت پێیدا هەڵدەدرا، دوای جەنگ هێشتا هەر زۆر نزیک بوو لەمانەوە. لەبەر ئەم هۆ سیاسییە من لەدژی ڕاکێشهێزی بەردەوامی ئەم پەخشانە کوترابووم. ئەوجا تەنانەت دوای ئەوە کە من لە شێوەی تێڕوانینی فەڕەنسییەوە لایەنە شارییەکانی (ئوربانەکانی) نیتچەم باشتر ناسی، هێشتا هەر خۆم لەم نووسەرە بەدوورگرت – ئەوە جگە لەو بیرەکانەی ئەو کە لە ڕووی مەئریفەی ئەنترۆپۆلۆژییەوە بەواتا بوون. جگە لەوە هەکارگەلی بابەتی وام لێدەکەن کە قەنائەت بە “ژێنیالۆژیی کریستیانەتی”ی نیتچە نەهێنم، ئەوە تەنانەت وەک بزوێنەرێکیش بۆ لێهزرین – ئاخر نیتچە لەو نووسینەیدا پەیوەندییەکی زۆر نائازادی لەتەک بابەتەکەیدا هەیە. ڕاستییەکەی من تەنیا گرنگی بە ڕوویەکی

تایبەتیی کاریگەریی مێژووییەکەی نیتچە دەدەم، کە بەگومان نەدەشیا لەنێو چێوەی کاتەکیانەی پڕۆژەکەمدا جێیەکی بۆ تەرخان بکەم. مەبەستم بە پوختی لەوەیە کە من گرنگی بەو مەیلە بەدبەختەی زۆر فەیلەسوف دەدەم، کە چۆن تا ڕادەیەک ئەزموونی ئایینیی چەپێنراو وەردەگێڕن بۆ ئێستێتیکەتی.

- **بەڕێزتان چەند جارێک فۆرمولی "ئاتەئیزمی (ئیلحادی) جەماوەری" لە کۆمەڵگە مۆدێرنە خۆرئاواییەکاندا بەکاردەهێنن. ئەمە زرنگییەکی نزمنرخێنەرانەی هەیە و دەشێت ئەو مەیلە گشتییەی بەڕێزتان بۆ ئەوە بڕاستنێت کە چۆن ئەوە بە پێچەوانەی هۆشی سەردەم هەڵوێست وەردەگرن، کەواتە تەواو "جیهانییانە" کاتێک ئەو جیهانەتییە هێشتا هەندێ خوازراو نەبێت، ئەوجا تەواو ڕەخنەیی بەرانبەر "جیهانەتی" هەرئەوەندی سادە و سانا بۆ جەماوەری فراوان بگونجێنرێت.**

هابەرماس: من هەست دەکەم لەمەدا بەهەڵە تێگەیشتنێک لە من هەبێت. من بە تێگەی "ئاتەئیزمی جەماوەری" کە تێگەیەکی سۆسیۆلۆژیانەیە، دەمەوێت تەنیا ئاماژە بۆ ئەوە بدەم کە چۆن هێزی گرێدەری کلێسەکان لە ڕووی چەندێتییەوە کزبووە، ئەوەش بابەتێکە کە من لە بەشی یەکەمی کتێبەکەدا کارم تێداکردووە. ئەمە ئەم ڕەوشە هەنووکە بەتایبەتی لە کۆمەڵگەکانی خۆرئاوا و ناوەڕاستی ئەوروپادا دەبینین. لە بەڕێزتان شیش لە هەڵوێستێک دەدەن کە من خۆم دەشێت ڕەخنەییانە ناوی بنێم "سێکولاریستی".

فەرهەنگۆکی وەرگێڕ

فالیبیلیزم: قوتابخانەیەکی ڕەخنەیی-ڕاسیۆنالیستییە (ئاوەزگەرایی ئامرازیانەی مەبەستمەندە)، کە وای دادەنێت هیچ مەئریفەیەک بەدەر نییە لە هەڵە.

چەرخی نەقینی باڵا: چەرخی نەقینی ئەوروپی بەسەر سێ قۆناغی سەرەتا و نێوەند و باڵادا ڕێت دەبێت. چەرخی نێوەندی باڵا بەر نوێسەردەمی ئەوروپی دەکەوێت.

تەلیۆلۆژی: ڕێبازی مەبەستداری کە وایدادەنێت هەموو ڕوداو و گۆڕانێک هەمیشە مەبەستێکی دوایەمینی هەیە.

تیۆریی دیسکورز: هابەرماس لەنێو تیۆریی ڕەخنەیی ناونراودا بە قوتابخانەی فرانکفورت لە ئاوەڕاکردنی هێزری خۆیدا خۆی بە وەرچەرخانی زمانییەوە (linguistic turn) گرێ دەدات. دیسکورز کە

لە بنەڕەتدا واتای "هێنان و بردنی زمانییانە"، "لێدوان" دەگەیەنێت، لای هابەرماس بریتییە لە "نێوەندی ڕاسیۆنالێتیی گفتوگۆ (کۆمونیکاتیڤ)".